

Абдухолик Ташанов,
ЎзХИА катта ўқитувчиси, ф.ф.н.

ДИН ФАЛСАФАСИНИ ЎҚИТИШНИНГ ДОЛЗАРБ ВАЗИФАЛАРИ

Мустақиллик йилларида юртимизда маънавиятни юксалтириш, виждон эркинлигини таъминлаш, динлараро бағрикенглик тамойилини ҳаётга татбиқ этиш борасида улкан ишлар амалга оширилди. Буюк аجدодларимиз яратган бой диний-фалсафий меросни, жаҳон диний-фалсафий тафаккурига доир асарларини ўрганиш ва тарғиб қилиш кенг йўлга қўйилди. Бу пировардида талабаларга диншунослик асослари, дунё динлари тарихи, жаҳон динлари фалсафасини ўқитиш, илмий дунёқарашни шакллантириш, диний хис-туйғуларга ҳурмат руҳида тарбиялашда муҳим омил бўлиб хизмат қилмоқда. Президент Шавкат Мирзиёев таъкидлангани каби: “Мамлакатимизда мустақилликнинг илк йилларидан бошлаб виждон эркинлигини таъминлаш масаласига устувор аҳамият берилди. Жумладан, муқаддас динимиз, миллий қадриятларимизни, буюк азиз-авлиёларимизнинг хотираси, меросини тиклаш, қадамжоларини обод қилиш бўйича жуда кўп иш қилинди ва қилинмоқда”.

Ижтимоий-гуманитар фанлар тизимида муҳим ўрин тутадиган дин фалсафаси фанининг ўзига хос жиҳатлари шундаки, авваламбор, у тарихий шароитда дин сифатида шаклланиши, ривожланиши ва қарор топишининг ўзига хос томонларини фалсафий жиҳатдан ўрганишга эътибор қаратиши; иккинчидан, ўқув фани сифатида дунё мамлакатлари олий юртлари тизимида мустақил фан сифатида қиритилиши; учинчидан, буддавийлик, христи-

анлик ва калом фалсафаси йўналишлари билан бирга бугунги кунда дин билан боғлиқ жараёнларни ҳам тадқиқот объектига айлантиради. Шунингдек, мазкур фан динлар билан боғлиқ барча маълумот ва билимларни ўзига қамраб олиб, талабалар учун дин ҳақидаги фалсафий манба ва билимларни ўрганиш; уларни назарий жиҳатдан тадқиқ этиш, бу жараённинг натижаларини фалсафий жиҳатдан умумлаштириш имконини беради.

Маълумки, санъат ва илм-фан билан бир қаторда дин ҳам шак-шубҳасиз, инсон цивилизациясининг энг асосий ва кенг тарқалган жиҳатларидан бири сифатида зарур ҳисобланади. Улар каби бу соҳани ҳам диққат билан кузатишимиз ҳамда ўрганишимиз зарур. Чунки дин шундай мураккабки, инсон ҳаётининг фақатгина бир томондан таълим олишигина эмас, балки бу соҳа бўйича ҳар томонлама таълим ва илм олишга эришиш мумкин бўлган соҳалардан бири ҳисобланади. Шу сабабли ҳам дин фалсафа, тарих, антропология, социология ва психология каби бир қатор турли фанлар ютуқлари ва хулосалари орқали ўрганилади.

Дин фалсафасини назарий-методологик жиҳатдан ўрганишда фалсафанинг тарихийлик ва мантиқийлик, анализ ва синтез методларидан фойдаланишни ҳамда объектив ва субъектив омилларни инобатга олишни назарда тутати. Бу фанни ўрганишда тарихийлик ва мантиқийлик методини қўллаб, ҳар бир тарихий жараёндаги мифологик ва диний дунёқарашлар реал воқеликлар, ҳодисалар асосида қиёсий таҳлил қилиниши мақсадга мувофиқ саналади. Чунончи, тарихийлик методи жамиятнинг ўтмиши дунёқарашлар тарихидан иборатлигини ва узлуксиз ривожланишини ифодалаб, дин фалсафаси тамойилларини ўрганиш имкониятини беради. Дин фалсафасини ўрганишда мантиқийлик методини қўллашда эса мантиқий изчилликка қатъий риоя қилинади. Чунки дин фалсафаси дунёқарашнинг бир муҳим йўналиши сифатида мантиқий бирикмалар орқали ифодаланади.

Дин фалсафаси диний-фалсафий билимлар тизимидаги алоҳида йўналиш бўлиб, ўзига хос қонуниятлар асосида ривожланган. У олам ва одам муносабати, ҳаёт ва ўлим муаммоси, бу дунё ва нариги дунё каби масалаларни

илоҳиёт, диний эътиқод тушунчалари билан боғлаб тушунтиришнинг ўзига хос тизимини яратган. Унинг ўзига хос тамойиллари мавжуд бўлиб, улардан фалсафий билимларнинг бир йўналиши бўлган дин фалсафаси жамият ривожланишида ўзига хос вазифани бажаришига асосланса, яна бири диний-фалсафий билимлар жамият тараққиётига таъсир этувчи субъектив омил экани ва вужудга келиши нуктаи назаридан объектив ҳодисалигида кўзга ташланади.

Дин фалсафаси фан фалсафаси, ҳуқуқ фалсафаси, санъат фалсафаси қаторида фалсафанинг муҳим соҳаларидан бири ҳисобланади. Шу нуктаи назардан, дин фалсафасини ўрганишни биз турлича таҳлил қилишимиз мумкин. Биринчидан, дин фалсафасини инсонлар яшай бошлаган, диний онг шакллана бошлаган, йирик динга эга бўлган тарих билан адаштирмаслигимиз лозим. Иккинчидан, дин фалсафасини илоҳиёт билан адаштирмаслигимиз лозим. Илоҳиёт дин ичидаги кенг қўламли низом ҳисобланади. У баъзи диний эътиқодлар каби ривожланади ва улар инсоният (табиий илоҳиёт) ёки илоҳий таълимот (илоҳиётни кўрсатиш)ни ўрганишнинг умумий сабаби сифатида шаклланади.

Дин санъат ва илм-фан билан бирга, албатта, инсон цивилизациясининг энг асосий ва кенг тарқалган жиҳатларидан бири ҳисобланади. Шунинг учун у энг чуқур ўрганишга лойиқ. У фалсафа, тарих, антропология, социология, психология каби турли фанлар орқали ўрганилади. Илм-фан фалсафаси, ҳуқуқ фалсафаси ва санъат фалсафаси сифатида дин фалсафаси ҳам фалсафа соҳаларидан бири ҳисобланади.

Биринчидан, дин фалсафасини динлар тарихини ўрганиш билан адаштирмаслик керак. Яҳудийликнинг келиб чиқиши, Исонинг ҳаёти, Рим империясида масиҳийликни оладиган бўлсак, шу ва бошқа динлар ҳурмат қилиниши лозим. Бундай тадқиқотлар дин фалсафасининг муҳим вазифаси ҳисобланади.

Иккинчидан, дин фалсафасини илоҳиёт билан адаштирмаслик керак. Илоҳиёт асосан дин ичида тартибга эга, баъзи диний эътиқод таълимотларини ишлаб чиқади ва инсоният (табиий илоҳиёт) ёки Худонинг нозил бўлган сўзларини ўрганади. Дин фалсафасини баъзи

бир инсонлар фан сифатида ёқлаб келсаларда, баъзилар уни илоҳиётга қарши фан сифатида баҳолаб келишмоқда. Дин фалсафаси, илоҳиётдан фарқли ўлароқ, биринчи навбатда, динни тартибга солиш билан шуғулланади. Илм-фан ва санъат фалсафаси ўз тадқиқот объектлари бўлгани каби дин фалсафаси ҳам илоҳиётни ўрганади. Бу илоҳиёт бор экан, дин фалсафаси ҳам мавжуддир деган фикрни вужудга келтиради.

Дин фалсафаси ўзининг ўрганиш предметига эга бўлган фан соҳаси бўлиб, у борлиққа илоҳиётчилик методологияси тамойиллари асосида изоҳ берувчи назариялар (концепциялар), тамойиллар ва тушунчалар мажмуи сифатида тушунилади. Унга турли фалсафий оқимларнинг муайян тамойиллари асосида ёндашувлар мавжуд. Жумладан, экзистенциализм, феноменология, герменевтика, прагматизм, позитивизм, лингвистик фалсафа ва психоанализ ва ҳоказо.

Дин фалсафаси индивидуал ва ижтимоий онгдаги алоҳида дунёқараш шакли бўлиб, у инсониятнинг яратилиши, ривожланиши, яшашидан мақсади ва келажаги ҳақидаги ғояларига фалсафий таҳлил беради. Дин фалсафаси бир томондан дунёвий фалсафий таълимотлар билан узвий боғлиқ бўлиш билан бирга диншунослик, динлар тарихи каби фанлар билан ҳам яқиндан алоқададир. Диншуносликни эса дин фалсафасидан ташқари: социология, психология, феноменология, дин тарихи фанлари ривожисиз тасаввур қилиш мумкин эмас.

Шундай қилиб, дин фалсафаси диний хусусиятларининг ички чуқур моҳиятини очиб берса, социология, психология, феноменология, дин тарихи уларнинг муайян конкрет шароитда тутган ўрни, даражаси, таъсири ҳақидаги маълумотлар билан бойитади.

Динларнинг пайдо бўлиши ва ривожланиши тарихи сабабларини, унинг онтологик, антропологик, ижтимоий, гносеологик, психологик илдизларини, турли хил динлар таълимотининг вужудга келиши ва шаклланишини ўргатувчи фан диншунослик деб аталади. У дастлабки диний тасаввурларнинг пайдо бўлишидан уруғ-қабилла, миллий ва жаҳон динлари пайдо бўлган даврда юз берган жараённи ҳамда жамият тараққиётида дин билан боғлиқ бўлган барча ижтимоий ҳодисаларни,

маънавий омилларни – мафкура ва ақидалар, урф-одат ва маросимлар, диний ташкилотларнинг талаб ва тартибларини ўрганиш, таҳлил қилишни кўзда тутади.

Дин фалсафасининг шаклланиши ва ривожланиши фалсафий таълимотнинг вужудга келиши билан боғлиқ бўлган. Инсоният тарихидаги энг қадимий илмлардан бўлган фалсафанинг дастлабки элементлари қадимги Бобил, Юнонистон ва Римда милoddан аввалги VI–III асрларда вужудга келган бўлса, цивилизациянинг кейинги босқичларида у муайян тизим сифатида динга ўз муносабатини билдиришга ҳаракат қилган. Фалсафанинг предмети объектив олам ва унинг яшаши, ривожланиши ҳамда тараққиёти, ҳаёт ва инсон умрининг моҳияти ҳақида баҳс юритса, диний таълимотлар ҳам ана шу масалаларнинг ечимини ўзига хос ҳолларда муайян дунёқараш шаклида талқин қилади. Шунинг учун фалсафа тарихининг муҳим масалаларидан бири диннинг мазмун-моҳиятини, инсоннинг шахсий ва ижтимоий ҳаётидаги тутган ўрнини аниқлаш ҳамда таҳлил қилиш бўлган.

Дин фалсафаси шундай билим соҳаси, унда фалсафий муаммолар билан бир вақтда диншуносликнинг биргаликда ривожланиши кузатилади. Яъни икки фан йўналишининг тўқнашиши намоён бўлади. Бунда зиддиятли ҳолат кузатилмайди, аксинча, бири иккинчисини тўлдириш билан дин фалсафаси мазмунини бойитади.

Дин фалсафаси ўз тадқиқот доирасида кўплаб тушунчаларни ўрганади. Булар Худо, имон, мўъжиза, тақдир каби тушунчалардир. Дин пайдо бўлишининг асосий сабабларидан бири бу Худо ҳақида тасаввурга эга бўлиш, унинг хусусиятларини ўрганиб чиқиш. Худонинг мавжудлиги пантеистик ғояга асосланади. Худо тушунчасини турли ғоялардан ажратган ҳолда тавсифлаш учун асосан Ғарбнинг Худо ҳақидаги ғояларига таяниш лозим.

Дин фалсафаси диний таълимотларга танқидий нуқтаи назардан қараб, Худо бизнинг хоҳишимиздан қатъи назар мавжудлиги, унинг жонзотларга ёвузлик орқали эмас, балки севгиси орқали ўзини билдириб туриши кузатилади. У орқали ўлимдан кейин ҳаёт борлигини сезишимиз мумкин. Дин фалсафасининг

танқидий қарашлари асносида эътиқод тушунчаси ётади, у қачон ҳақиқий ёки қачон ҳақиқий бўлмаслиги мумкин тарзидаги масалалар ўрганилади. Бу билан талабаларни диний эътиқодга қарши қўйиш мақсади йўқ, келтирилган аргументлар орқали талабалар эътиқодларни ўзлари англаб олади.

Хуллас, дин фалсафаси диний таълимотлар асосида юзага келган назария ва қарашлар билан ўз йўналишларини белгилар экан, тарихий жараёнда динга нисбатан турли-туман зиддиятли фикрлар, қарашлар, ғайриилмий қарашлар ҳам бўлганлигини эътиборга олишимиз лозим. Дин фалсафасига доир кўплаб қўлланма ва дарсликлардаги мавзуларда инсоният цивилизациясида Худога ишонч ғояси ҳукмрон бўлгани, бунда Худо тушунчаси ошкора тан олинмиши, яна бир жиҳат, Худога ишониш, Худо мавжуд, аммо унга илгари эътиқод қилинган, энди бу тарих деб ҳисобланади. Шунингдек, Худонинг мавжудлигини исботлашга ҳаракат қилинган асосий далиллар муҳокама қилинади, Худога ишончсизлик билдирувчи йўналишлар ўрганилади ва уларга қарши аргументлар таҳлил қилинади. Шу билан бирга инсон эрки, мўъжизалар, ўлимдан кейинги ҳаёт ва бошқалар таҳлил қилинади, баъзи бир динларга оид муаммолар ҳам ҳар бир дин нуқтаи назаридан фалсафий таҳлил этилади.

Илм-фан ривожланган ҳозирги даврда дин фалсафаси фанини ўрганаётган талаба фан ва динни бир-бирига пайвандлаш, уйғунлаштиришда дуч келадиган айрим муаммолар бор. Улардан бири фанда шубҳа қилиш муҳим талаб саналади ва онгимизда доимо ниманингдир ноаниқ қолиши фан тараққиёти учун ўта муҳимдир. Билимимизнинг илдамлаши учун мудом камтарликни ўзимизга касб қилишимиз ва билмаслигимизни эътироф этмоғимиз лозим. Ҳеч нарса шубҳадан холи даражада аниқ бўлмайди. Сиз номаълум бўлгани учун ҳам қизиқиш билан ниманидир тадқиқ қиласиз, жавобини билганингиз учун эмас. Фанда маълумотингиз ортгани сизнинг ҳақиқатни билганингизни эмас, балки муайян нарсанинг эҳтимоли қанчалик кўп ёки озлигини билганингизни англатади. Иккинчи жиҳат эса динда белгилаб қўйилган кўплаб ақидаларнинг таҳлили, уларга шубҳа билан қарашнинг ман қилинишидир.